

Д.С. Толмачева¹, Е.Р. Игнатова², А.Е. Саденова³
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
ф. ф. к. доценті¹, ф. ф. к. доценті², ф. ф. д. доценті³,
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: dianatolmacheva.51@mail.ru
Elenainatova55@mail.ru
sadenovaa@mail.ru

ОРЫС ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІН ОҚИТЫН ШЕТЕЛДІК СТУДЕНТТЕРДІ СӨЙЛЕУГЕ ҮЙРЕТУ (ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕМЕЛЕР)

Мақалада орыс және қазақ тілдерін оқитын шетелдік студенттердің сөйлеуін қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Сөйлеуге үйретудің психологиялық мәселелері сөз болады. Сөйлеу үшін қажетті жайттардың арасындағы жағдаят мәселесіне және оның компоненттеріне назар аударылады. Оқу үдерісі барлық шынайы жағдаяттарды көрсете алмайды, сондықтан да шынайы тілдік қатынасқа жақын коммуникативтік оқу жағдаяттарының үлгілері ұсынылады.

Мақалада оқудың түрлі кезеңдеріне тиесілі түрлі әдістемелік ұсыныстар берілген. Айтылымның тілдік қана емес, сондай-ақ мазмұнды жағына да назар аударылады.

Сөйлеуге үйрету үшін көрнекі нысандар, диалогтар мен полилогтарды қолдану ұсынылады. Мақалада ұсынылған жаттығулардың жүйесі ауызша сөйлеуді дамытуға көмектеседі.

Түйін сөздер: сөйлеу, психологиялық алғышарттарды саралау, коммуникативтік жағдаяттар, айтылымның мазмұнды нысаны.

Д. С. Толмачева¹, Е. Р. Игнатова², А. Е. Саденова³

ОБУЧЕНИЕ ГОВОРЕНИЮ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ, ИЗУЧАЮЩИХ РУССКИЙ И КАЗАХСКИЙ ЯЗЫКИ (ТРАДИЦИОННАЯ И ИНОВАЦИОННАЯ МЕТОДИКИ)

В статье рассматриваются приёмы формирования говорения иностранных учащихся, изучающих русский и казахский языки, даётся анализ психологических предпосылок обучения говорения. Важное место среди условий, необходимых для говорения отводится ситуациям и их компонентам. Учебный процесс не может отразить все реально существующие ситуации, поэтому предлагается моделировать учебные коммуникативные ситуации, которые имитируют реальное речевое общение.

В статье предложены разные методические рекомендации, соответствующие разным этапам обучения. Акцентируется внимание не только на языковой форме высказывания, но и на содержательной.

Для обучения говорению предлагаются интерактивные формы, использование диалогов и полилогов.

Система упражнений, представленная в статье, способствует развитию устного общения.

Ключевые слова: говорение, анализ психологических предпосылок, коммуникативные ситуации, содержательная форма высказывания.

COMMUNICATION PRACTICES FOR FOREIGN STUDENTS STUDYING RUSSIAN AND KAZAKH (TRADITIONAL AND INNOVATIVE METHODS)

The article covers the methods of communication techniques creation for foreign students studying Russian and Kazakh as well as psychological analyses of communication problems. The major role in successful communication is creating the favorable condition for productive speaking. The current studying techniques cannot include all real life scenarios. Therefore it is recommended to develop series of real life situations imitating real conversations helping the learning process.

The article covers different methodological recommendations, which correspond to different studying stages. The emphasis is not only on usage of the words in conversation but also the logical meaning of the content.

The different interactive forms of studying, dialogs, polilogs are proposed in the article for communication practices.

The exercises provided in the article facilitate communication practices application.

The key words: communication, psychological analyses of communication problems, communication life situations, logical meaning of the content.

ОРЫС ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІН ОҚИТЫН ШЕТЕЛДІК СТУДЕНТТЕРДІ СӨЙЛЕУГЕ ҮЙРЕТУ (ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕМЕЛЕР)

Орыс және қазақ тілдерін шет тілі ретінде оқыту әдістемесінің мақсаттары практикалық, жалпы білім беру, тәрбиелік, дамытушы болып табылады. Дегенмен соңғы жылдардағы зерттеулерде оқытудың тағы бір инновациялық мақсаты стратегиялық (ғаламдық) туралы сөз болуда.

Стратегиялық мақсаттың мәні тілді оқыту үдерісіндегі сөйлесуде тілдік құрал арқылы қоршаған орта туралы өз ойын жеткізіп бере алу және қоршаған шынайы әлемде белгілі бір мақсаттарға жете алу деңгейіндегі екінші тілдік тұлғаны қалыптастыру болып табылады. Жоғарыда айтылғандардан, сөйлеу – бұл әлеуметтік феномен және оның туындауы – ойлау міндеттерінің тұжырымы деп қорытынды жасауға болады. Сондықтан қарым-қатынас жасай алу және оны дұрыс бағалай алу дағдысы сөйлеуді тудырудың негізгі компоненттерінің бірі болып табылады, сонымен қатар өзінің лингвоқоғам өкілдерімен қарым-қатынас жасай алу дағдысы тұлғаның қоғам мәдениетін игеру аясындағы, табиғи әлеуметтік-мәдени ортаға бейімделу барысында қалыптасады деп айта аламыз.

Коммуникативтік бағыт бойынша тіл үйрену ана тілін меңгерудегі ұстанымдарға негізделеді. Әрбір тіл үйренуші бірінші кезекте сөйлеуді үйренуі тиіс. Ал грамматика коммуникация барысында дамиды. Демек тіл үйрену мазмұнын грамматика емес, қатысым табиғаты айқындайды.

Сөйлеу үдерісінің өз алдына мақсаты мен міндеті болады, ол қалайда психологиялық тұрғыдан белгілі бір тілек пен себепке байланысты болады. Бұл мақсат бойынша сөйлеуден өзге де мәселенің жайын тілдік құрал арқылы шешу талап етіледі. Сонымен, тіл меңгерудегі сөйлеу дегеніміз – тіл үйренушінің өз ойын құрастырып, оны ауызша тұжырымдап айтуы. Психологтардың пікірінше, ол – өте күрделі және көп қырлы үдеріс. Сөйлеу басқа сөз әрекетінің түрлеріне қарағанда тіл үйренушінің психикалық жағдайына көбірек байланысты болып келеді. Сөйлеу тіл үйренушілердің бұл әрекетке көзқарасына, дайындығына, қарым-қатынас жасау актісіне қаншалықты қатысу ниетіне тығыз байланысты туындайды.

Әдістемелік міндеттерді шешу үшін бұл бағытта сөйлесуге қатысушының бірден немесе біраз уақыттан соң жауап бере алу әрекетімен анықталатын сөйлеудің нәтижесі маңызды мәнге ие болады. Мұндай нәтиже тыңдаушының мінез-құлқынан, әрекетінен, әсер етуінен және сөйлеу ниетін практикалық жүзеге асыруынан көрінеді.

Сөйлеуге үйретуге қысқаша психологиялық талдау жасаудан мынадай қорытынды шығаруға болады, яғни қатынас жасаудың осы түрінің нәтижелі дамуы келесі жайттарға байланысты болып келеді: а) сөйлеудің техникалық дағдысының қалыптасуы – фонетикалық және лексика-грамматикалық түрлерінің болуы, ішкі сөйлеудің редуциялануы, балама сөздерді ауыстырып қолдана алу дағдысының болуы; б) оқыту уәждемесінің болуы; в) жағдаяттық шарттылықты жүзеге асыру; г) тілдесуде сөздің орнын дұрыс ауыстыра білу.

Осы жоғарыда аталғандардың ішінде жағдаят ерекше мәнге ие. Бұл уәж бен қажеттіліктің пайда болуына себепші болады, сонымен қатар ойлау қызметін күшейтеді, оқу үдерісін табиғи ауызша сөйлеуге жақындатады.

Жағдаяттың компоненттері мен белгілері туралы көптеген авторлар сөз қозғаған. Нақты жағдаятқа және қатынас жасау түріне байланысты түрлі түсініктемелер немесе компоненттерінің көлеміне сай түрлі анықтамалар беріледі.

Жағдаяттылық – тіл үйренушінің үйренуге, меңгеруге, білуге қызығушылығы – меңгеру жүйесіндегі маңызды стимул. Жағдаяттылық (ситуативность) – сөйлеуге үйретудің маңызды шарты. Жағдаят дегеніміз – сөйлеудің түрткісі. Жағдаят сөйлеушілер айналасындағы заттар емес, сөйлесушілердің өзара қарым-қатынас жүйесі. Әңгімелесу дегеніміз – шындық өмірде бір нәрсені сұрау, түсіну, сендіру, таңдану, ренжу және т.б. Сөйлеу жағдаяттарының олардың іс-әрекетімен байланысты болуы баяндау, әңгімелеу үшін түрткі болып табылады. Тіл үйренушінің сөйлеу дағдысын және сөйлеу шеберлігін қалыптастыру үшін жағдаяттылықтың маңыздылығы қажет.

Тіл үйренудегі сөйлеу жағдаяттығының мақсаты – тіл үйренушілерді тілдесімге дайындау, сөз арқылы, диалогтық сөйлесу арқылы тілдік қатынасқа, диалогтық тілдесімге шығару. Оның негізінде жағдаят жатады, басқаша айтқанда тілдесім жағдаят арқылы жүзеге асады. Тіл үйренушінің әртүрлі жағдаятқа байланысты қатысымдық құзыреттілігін қазақ және орыс тілдерін үйретудегі әрбір сабақтағы лексикалық минимум арқылы елтану, мәдениеттануға қатысты білімдері арқылы қалыптастыруға болады.

Ең көп айтылатын Д. Вундерлихтің үлгісі болып табылады, ол сегіз компонентке бөлінеді: сөйлеуші, коммуникативтік серіктес, сөйлеу уақыты, сөйлеу орны, фонологиялық-синтаксистік ерекшелік, сөйлеудің когнитивтік мазмұны, әңгіме бастаушы, сөйлеушінің сөйлеу ниеті. Оқыту үдерісі тіл үйренушілерге барлық шынайы сөйлеу жағдаятымен қамтамасыз етіп, толық көрсете алмайды, сондықтан сөйлеу дағдысы коммуникативтік шынайы сөйлеу қатынасын оқу жағдаятында қолдану барысында қалыптасуы қажет.

Оқу жағдаятының табиғи жағдаяттан ерекшелігі жағдаят компоненттерін сипаттаудан және вербалды стимулдың болуынан, бірнеше рет айтылу мүмкіндігінен, тірек сөздің болуынан көрінеді.

Оқытудың түрлі кезеңі жағдаятты сипаттаудағы оқытушының қатысуының түрлі дәрежесін көрсетеді. Бастапқы кезеңде оқытушы жағдаяттарды әдетте көрнекі құрал мен тақырыпқа сүйене отырып, коммуникативтік міндеттерді және тілдік материалды анықтай отырып құрады. Бұл жағдайда тақырыпты, уақытты, тілдесу орнын және ішінара тілдік материалды оқытушы береді. Тіл үйренушілер бұрын меңгерген материалды, сонымен қатар сөйлеу, этикалық және сөзтудырушы формаларды өз еркімен қолданулары керек.

Еркін жағдаятты тілдесу кезінде тіл үйренушілер өзін-өзі ұстау және сөйлеуді тілдік толықтыру стратегиясын таңдайды, ал оқытушы өтіп жатқан үдерісті бақылайды. Оқытудың жалғастырушы кезеңінде еркін, рөлдік ойын барысында пікірсайыста, пікірталаста тосыннан туындайтын айтылымдары бар жағдаяттарды оқытушы қадағалап отырады.

Ауызша сөйлеуге үйрету үшін жүйелі түрде арнайы құрылған жағдаяттардың үлкен мәні бар.

Қазіргі орыс және қазақ тілдерін шет тілі ретінде оқыту әдістемесінің тіл үйренушілерді сөйлеуге тиімді үйрету үшін интерактивті түрлері қолданылады. Тіл үйренушілер жұптық, топтық және ұжымдық тапсырмаларды орындай отырып, сөйлеудің тілдік формасына емес, мазмұнына назар аударады. Мұнда бірлескен әрекеттің мақсаты бір-бірімен танысу, жаңа қажетті мәлімет алу, белгілі бір мәселені бірге талқылау, пікірсайысқа, коммуникативтік ойынға қатысу маңызды болып табылады. Мұнда диалог та, полилог та болуы мүмкін.

Араларында бірнеше пікір алмасу жүретін коммуникативтік акт моделінде екі немесе одан да көп тұлғалар қатысады. Мұндай қатынас үшін айтылымның қысқалығы тән (эллиптилік) болып келеді. Жағдаяттың бірдей болуы әңгімелесушілердің байланысы, бейвербалды элементтерді кең көлемде қолдану жорамалдың пайда болуына себеп болады, сөйлеушілерге тілдік бірліктерді қысқартуға мүмкіндік береді. Диалогтық сөйлеудің басқа да ерекшелігі оның кенеттен пайда болуы, қалай дегенмен, әңгіменің мазмұны және оның құрылымы әңгімелесушілердің репликасына байланысты болады. Диалогқа эмоциялық пен экспрессивтілік тән болып келеді, ол субъективті бағалай сөйлеуде, бейвербалды құралдарды кең қолдануда, әр түрлі клишеде, ауызекі сөйлеу түрлерінде, сонымен бірге еркін құрылған сөйлемде көрінеді.

Сондықтан тіл үйренушілерді сөйлеуге үйретуде әртүрлі коммуникативтік жаттығулар (дайындық және сөйлеу) көмегімен бақылау арқылы қалыптасқан дағдыға, тілдесу үдерісінде қолданылатын көптеген компоненттері бар сөйлеу механизміне мән береміз.

Орыс және қазақ тілдерін шет тілі ретінде оқыту әдістемесінде сөйлеуге үйрету үшін табиғи сөйлеуге ұқсас сөйлеуді қалыптастыруға арналған жаттығулар жүйесі бар. Ауызша тілдесудің формасы ретінде сөйлеудің ерекшелігін есепке ала отырып, тілдесу үдерісінде дайындалмаған айтылым келесі жүйеде қалыптасады. Дайындалған сөйлеу келесі кезеңдерге бөлінеді: 1) түрлендірілген мәтін-үлгісі. 2) еркін сөйлей алу: а) вербалды сөйлеуге сүйену (түйін сөздер, жоспар, тезистер, тақырыптар ж.т.б.); б) мәлімет негізіне сүйену (сурет, көркемфильм, телебағдарлама ж.т.б.); в) оқылған тақырыпқа сүйену.

Дайындалған сөйлеуді үйрету үшін келесі сөйлеу жаттығулары ұсынылады: сұрақтарға жауаптар (қысқа, толық, кеңейтілген); мәтінге негізгі сұрақ қою; тыңдалған немесе оқылған монолог мәтінін диалогқа айналдыру; берілген жағдаятқа және оқылған тақырыпқа диалог құрау; диалогты толықтыру немесе түрін өзгерту; көркемфильм, әңгіме мазмұны бойынша диалог құрау (немесе өз бетінше) ж.т.б.; сұраққа оң немесе теріс жауап беру және оны түсіндіру; болжау арқылы диалогты аяқтау (кім кіммен сөйлесті, қайда, қашан, не туралы) ж.т.б.

Дайындықсыз сөйлеудің даму кезеңдері: а) мәлімет көздеріне сүйену (кітап, мақала, сурет, көркем немесе деректі фильм); б) тіл үйренушілердің өмірлік немесе сөйлеу тәжірибесіне сүйену (бір кезде көрген немесе оқыған, өзінің түйгені, жеке қиялына); в) пікірсайыстағы және рөлді ойындардағы күрделі жағдаяттарға сүйену. Дайындықсыз сөйлеуді дамытуда келесі сөйлеу жаттығуларын мақсатты түрде қолдану: а) сұрақтарға дәлелді жауаптарды құрау; б) аралас диалогтарды өткізу (басқа қатысушылардың түсіндіруімен және репликасымен); в) рөлдік ойын немесе викторина өткізу; г) пікірсайыс пен пікірталас өткізу; д) дөңгелек үстел, коммуникативтік ойындар өткізу.

Ауызша сөйлеуді дамытуға бағытталған, басқа жұмыстардың алдында басым тұратын, коммуникативтік, сондай-ақ рөлдік ойындардың ерекшеліктері болып, аталған жаттығуларда сөйлеу әрекеті әлеуметтік мәнмәтінде қарастырылады, мұнда әңгіме тақырыбы, әңгімелесуші серіктестердің арасындағы қатынасы, әрекеттің орны мен уақыты, серіктес туралы алдына ала білуі есепке алынады, осының бәрі сөйлеуге оқыту үдерісін шынайы өмірге жақындатуға себепші болады.

Сөйлеуге үйретудің бөлінбейтін бөлігі болып келесі параметр бойынша сөйлеу дағдысын қалыптастыру деңгейін бақылау болып табылады: ұсынылған репликаға кері әсер ету тездігі; сөйлеу формуласын дұрыс жүзеге асыру; репликаның орынды болуы және оның әртүрлілігі; лексикалық және грамматикалық құрылымды қолданудың дұрыстығы: диалогтың сипатын қадағалау (эллиптилік, жағдаяттық, эмоционалды-бағалы сөз бен сөйлемнің болуы).

Диалогтық сөйлеуге үйретуде тілдік және тілдік емес құралдарды әлеуметтік және психологиялық рөлдермен байланыстыра отырып жүзеге асыру маңызды болып табылады. Жағдаят элементін кең тұрғыдан талқылауға, әңгімелесушілердің әлеуметтік рөлін көрсету, олардың әңгімеге түсудегі психологиялық стратегиясы мен тактикасын жасауда әріптестің алдын ала біле алуына болатын диалогтың көлемін және оның барысын мүмкіндігінше анықтай алуына ықпал етеді. Мұнда ең алдымен айтылымның туындауы, оның коммуникативтік мәні мен тілдің нормасына сай келуі дамытылады. Диалогқа үйретуде бір жағынан репликалардың кезектесе алмасуына үйрету көзделсе, екінші жағынан жағдаяттың өзгеруі көрінетін қарым-қатынасқа түсуге, диалогтық сөйлеуге үйрету көзделеді.

Сонымен сөйлеу – сөйлеу әрекеті үдерісіндегі қатынас жасаудың ауызша формасы және тіл үйренушілердің оқу мақсаты болып табылады. Сондықтан біздің көзқарасымыз бойынша, әсіресе, осы сөйлесудің өзара әрекет ету формалары мұқият зерттелуі, оқытылуы және өмірге ендірілуі қажет.

Әдебиеттер

- 1 Шамова А.Н. Методика преподавания иностранных языков. – М., 2008. – 196 б.
- 2 Васбурд М.Л. Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке. – Обнинск, 2001. – 243 б.
- 3 Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. – М., 2007. – 257 б.
- 4 Саденова А.Е. Диалогтық дискурс: теориядан меңгеруге дейін. – Алматы: «Әрекет-Принт», 2009. – 150 б.

References

- 1 Chamova A.N. Metodika prepodavania inostrannih iazikov. – M., 2008. – 196 s.
2. Vasburd M.L. Ispolzovanie uchebno-rechevih cituasiy pri obucheniy ustnoi rechy na inostrannom iazike. – Obninsk, 2001. – 243 s.
- 3 Galskova N.D., Gez N.I. Teoria obuchenia inostrannom iazikam. Lingvodidaktika I metodika. – M., 2007. – 257 s.
- 4 Sadenova A.E. Dialogtih diskurs: teoriadan mengeruge dein. – Almaty: “Areket-Print”, 2009. – 150 s.